

ALICJA NOWAKOWSKA

Semantyka barw w służbie ideologii

Niebieska kontrrewolucja (M: 5.04.2007), *Majdan jest niebieski* (GW: 4.04.2007), *Kijowski Majdan tym razem na niebiesko* (GW: 5.04.2007), *A w Chełmie głęboka czerwotka* (GW: 31.03.2007), *Pomarańczowy Augustów za szybką budowę* (GW: 20.02.2007) – oto kilka przykładów nagłówków prasowych, które łączy obecność leksemów oznaczających nazwy kolorów. Dzięki nim czytelnicy mogą zidentyfikować poglądy bohaterów artykułów i głoszoną przez nich ideologię.

Wykorzystywanie odwołań kolorystycznych do celów politycznych ma długie dzieje. Nie wdając się w szczegółowe rozważania historyczne, przypomnę tylko: działające w czternastowiecznej Florencji frakcje Czarnych i Białych; wojnę Dwu Róż w piętnastowiecznej Anglii, w której symbolami walczących o tron dwu linii rodu Plantagenetów były biała i czerwona róża; rolę, jaką podczas rewolucji francuskiej odegrał *tricolor* – sztandar niebiesko-biało-czerwony, przeciwstawiony bieli Bourbonów. Odwołując się do historii Polski, można nawiązać do stronnictw z okresu powstania styczniowego – Białych i Czerwonych. Również w dzisiejszych czasach barwa służy do rozpoznawania poglądów politycznych. Po wyborach w Niemczech w 2005 r. prasa tak komentowała próby skonstruowania rządu:

Niemcy czekają zmuszone negocjacje, a polityków gra w kolory. [...] Czerwono-zielona koalicja straciła zaufanie społeczne – deklarowała Merkel. [...] Tymczasem wczoraj okazało się, że na scenie politycznej pojawiła się jeszcze jedna alternatywa. To *koalicja jamajska* (od barw flagi jamajskiej), w skład której miałyby wejść chadecja (czarni), liberałowie (żółci) i Zieloni (GW: 19.09.2005).

Przedmiotem niniejszego artykułu jest rola, jaką we współczesnych czasach kolor odgrywa w obrębie różnych ideologii. Aby ją ukazać, odwołuję się do tych skojarzeń, które są żywe w świadomości współcześnie żyjących Polaków. Ilustrując je, sięgam do tekstów prasowych i opracowań książkowych – bezpośrednio lub za pośrednictwem *Korpusu języka polskiego PWN*.

Rozważania o roli barw w symbolizowaniu ideologii rozpoczynam od czerni i bieli – barw achromatycznych odwzorowujących opozycję *ciemny – jasny*, barw o silnym nacechowaniu wartościującym. „Najogólniejsze porządkowanie aksjologiczne świata, wartościowanie »dobry – zły« przybiera często postać antynomii czarny – biały” (Tokarski 1995: 47). Za prototypowe referencje nazw tych barw uważa się noc i dzień (tamże: 41).

Językowym odzwierciedleniem negatywnej konotacji czerni są liczne frazemy, np.: *czarna giełda, czarna robota, czarna godzina, czarna lista, czarna księga, czarna seria, czarna legenda, czarna wizja, czarna przeszłość, czarne prognozy, czarny PR, czarny scenariusz*. Przymiotnik *czarny* nabiera w nich metaforycznych znaczeń: ‘zły’, ‘nielegalny’, ‘budzący groźę’, ‘źle rokujący na przyszłość’.

Odsyłając do ideologii wykorzystanie nazwy barwy czarnej oparte jest zazwyczaj na znaczeniu dosłownym – kolorze strojów, flag. Czarne stroje chrześcijańskiego duchowieństwa usprawiedliwiają nazywanie kleru i środowisk do niego zbliżonych „czarnymi”. Dosłowność tego określenia osłabia w pewnym stopniu negatywne wartościowanie, zasugerowane barwą, np.:

Ich majstersztykiem był manewr „podstawiania”, wykorzystanie istniejącego w czasach PRL podziału na „my” oraz rządzących zakulisowo „onych” do zrobienia w mediach kampanii tłumaczącej, że jedyną różnicą między PRL i III Rzeczpospolitą jest to, że „czarni” zastąpili obecnie „czerwonych” (Kps).

Czarne akcenty wykorzystywane są też przez partie chadeckie, jak w cytowanym wcześniej przykładzie dotyczącym Niemiec.

Czarne koszule to umundurowanie utworzonej przez Mussoliniego w 1923 r. Milicji Faszystowskiej, którą nazywano właśnie „Czarnymi Koszulami”. Strój ten stał się na tyle znaczący, że powstające w różnych krajach ugrupowania faszystowskie uznały go za symbol ideologii:

Nawet w Anglii, tak dalekiej, zda się, od wszelkich tendencji faszystowskich, coraz bezczelniej występowali naśladowcy i entuzjaści Hitlera. Czarne koszule Oswalda Mosleya czy *Imperial Fascist Guard* dwudziestodwuletniej *Unity Milford* nie stanowiły zapewne poważniejszej groźby dla Zjednoczonego Królestwa, były jednak jaskrawym symptomem, że faszystowska zaraza szerzy się w Europie (Kps).

Charakterystyczny czarny kolor został uznany za barwę faszyzmu. Andrzej Bobkowski w *Szkicach piórkiem* pisał:

Bo te ideologie wiedzą, że człowiek tego rodzaju jest im niepotrzebny. Będąc niezdolnym do krańcowości, do zdecydowanej akcji, posuniętej do ostateczności, wymyka się każdemu totalizmowi, czarnemu, brunatnemu czy czerwonemu, i zaraza innych (Kps).

Czarny do dzisiaj jest barwą różnych faszyzujących grup:

Goryl Voigta nosi biało-czerwono-czarny szal z liczbą 88 (ósma litera alfabetu to H – Heil Hitler), a na czarnej koszulce ma napis „Odyn zamiast Jezusa” (Kps).

Barwa czarna jako wyznacznik ideologii ujawnia się również na drugim biegunie światopoglądowym – jest kolorem anarchistów:

Generalnie być wegetarianinem należy do dobrego tonu, ale najważniejsze dla anarchisty jest wiedzieć, co dziś zniewala człowieka i z tym zniewoleniem walczyć. [...] Dlatego czarne flagi z literą „A” w obwódce pojawiają się w tak różnych miejscach i przy różnych okazjach (Kps).

Różnice między ideologiami posługującymi się czernią są oczywiste. Pojawia się zatem pytanie, dlaczego sięgnęły do tej samej barwy. Autor hasła *Barwa czar-*

na w Wikipedii napisał: „czern można nazwać »niezrozumianym kolorem«, gdyż niemal w każdej kulturze ma inne, często przeciwstawne znaczenia”. Twierdzenie to można poszerzyć – także w tej samej kulturze barwa czarna może przywoływać różne skojarzenia. Tu jednak można znaleźć punkt wspólny. Faszyzm i anarchizm to ideologie o charakterze destruktywnym w stosunku do zastanego porządku. Wydaje się, że wykorzystano tu symbolikę czerni jako barwy oznaczającej zniszczenie, zemstę (Kopaliński 1991: 53).

Za barwę przeciwstawną czerni uważa się biel. R. Tokarski zwraca uwagę na to, że antonimiczność pary *biały* – *czarny* jest pełna, gdy ogranicza się ją do opozycji ‘dobry’ – ‘zły’ (por. np. *biała legenda* – *czarna legenda*). W innych kontekstach przeciwstawienie to może się zatrzeć. „Konotacje ‘śmierci’, ‘ciszy’ czy ‘piękna’ występują zarówno przy czerni, jak i przy bieli” (Tokarski 1995: 60). Współczesne ideologie – w przeciwieństwie do czasów historycznych – stosunkowo rzadko wykorzystują barwę białą jako swój znak rozpoznawczy. Ewa Teodorowicz-Hellman (2006: 275) analizująca rolę nazw barw w szwedzkim dyskursie politycznym zauważa:

Nazwa barwy *vit* ‘biały’ nie jest wykorzystywana obecnie w kontekście politycznym i ma dzisiaj w języku szwedzkim jedynie znaczenia historyczne: ‘zachowawczy; antyrewolucyjny’.

Takie konotacje zbieżne są z odczuciami Polaków. Tradycyjnie biel kojarzy się z poglądami monarchistycznymi, stąd zrozumiałe powszechnie do dziś wyrażenia odnoszące się do zwolenników caratu: *biała Rosja*, *biali Rosjanie*, *biała emigracja*, *biały oficer*. Dodatkową motywacją dla tych określeń był kolor mundurów noszonych przez cara i oficerów carskiej armii. Pozytywne na ogół konotacje bieli mogą zostać zanegowane w działaniach ideologicznych:

Dobro i zło rozróżniano kolorystycznie. W odróżnieniu od ubogiej prasy polskiej bolszewicy nie szczędzili środków na kolorową agitację. Kolor czerwony symbolizował dobro, biały – zło. Toczyła się jeszcze wojna domowa pomiędzy dobrymi – czerwonymi i złymi – białymi. Stąd również ideologiczne określenie pańskiego rodu jako biało-Polaków (Kps).

W świecie współczesnym odwołanie się do koloru białego może też być znakiem ideologii rasistowskiej – *white power*.

Próba zawłaszczenia bieli przez Ligę Polskich Rodzin (białe róże rozdawane kobietom przez jej lidera) ma zapewne nawiązywać do stereotypowych konotacji bieli: czystości i niewinności. Podobna motywacja, wzmocniona odwołaniem do bieli jako koloru papieskiego, pojawia się w innych działaniach tego ugrupowania:

Partia Romana Giertycha podgrzewała atmosferę, licząc na to, że pod listem podpiszą się kolejni posłowie PiS: w kularach można było dostać białą wstążeczkę „w obronie życia” (takie jak noszono po śmierci Jana Pawła II) (GW: 14.04.2007).

W innych kulturach biel przywołuje odmienne asocjacje, np.:

Czerwone fragmenty pałacowej fasady oznaczają pomieszczenia używane do celów religijnych, kolor biały to kolor władzy świeckiej, która od wieków przysługiwała i przysługuje Dalaj Lamie (Kps).

Rzadkie posługiwanie się bielą w manifestowaniu ideologii wynika zapewne z jej małej wyrazistości. Toteż kolor biały zazwyczaj pojawia się obok innych barw na godłach i flagach narodowych lub organizacyjnych, a także logach partyjnych. Tokarski (1995: 87) zauważa:

W alchemicznej symbolice kolorów procesowi transmutacji metalu – od niedoskonałego żelaza ku doskonałemu złotu – odpowiadają wartości przypisywane poszczególnym barwom, a zwłaszcza dwóm głównym, czerni i czerwieni. Czerni daje początek innym barwom, ale barwą najdoskonalszą, utożsamianą ze złotem i ogniem, jest czerwień, symbol narodzin i wielkiego czynu.

Anna Wierzbicka (1999: 433), dając eksplikację koloru czerwonego, pisze:

X jest red
kiedy ktoś widzi rzeczy takie jak X, może myśleć o ogniu
kiedy ktoś widzi rzeczy takie jak X, może myśleć o krwi

Czerwień, a przede wszystkim jej odcienie – purpura, karmazyn – od czasów starożytnych uchodziły za symbole władzy, królewskość, zarówno ziemskiej, jak i boskiej. W sferze ideologii kolor czerwony jednoznacznie kojarzy się z lewicowością – socjalizmem, komunizmem, socjaldemokracją. Europejskie partie lewicowe wybierają emblematy w kolorze czerwonym. Czerwona róża jest symbolem szwedzkich socjaldemokratów, francuskich socjalistów, angielskich labourzystów. Szwedzką Partię Lewicy Komunistów wyróżnia czerwony goździk (Teodorowicz-Hellman 2006: 274). Czerwony sztandar jest uznawany za międzynarodowy symbol ruchów robotniczych. Jego barwa utożsamiana jest z krwią górników zabitych w czasie tłumienia przez wojsko buntu w walijskiej kopalni w Merthyr Tydfil w 1831 r. Nawiązania do prototypowego odniesienia krwi pojawiają się już wcześniej – podczas rewolucji francuskiej przyjęto jako znak trójkolorową flagę. Popularna we Francji opowieść głosi, że biały sztandar Bourbonów zanurzył się we krwi ludu, po czym sięgnął nieba.

W polskim dyskursie politycznym przymiotnik *czerwony* nabrał zdecydowanie negatywnego nacechowania, co zapewne wiąże się z „przesytem” tą barwą w czasach PRL. Charakterystyczne jest to, że nawet przedstawiciele lewicowych ugrupowań unikają bezpośredniego odwoływania się do czerwieni. Wyjątkiem jest tu posłanka SLD Joanna Senyszyn, której blog w Internecie zamieszczony jest na jaskrawoczerwonym tle.

Czerwony jest u nas synonimem szeroko rozumianego określenia „lewicowy”, stąd nieograniczona w zasadzie łączliwość tego przymiotnika z różnymi rzeczownikami: *czerwona niewola, czerwona władza, czerwona Polska, czerwona księżniczka, czerwona wiedźma, czerwona propaganda, czerwona nawała, czerwona pajęczyna, czerwona hołota, czerwona idylla, czerwony pająk, czerwona nomenklatura, czerwone ciągoty, czerwona mafia, czerwona kanapa, czerwona książka, czerwony terror, czerwony morderca, czerwony cudzysłów, czerwony totalitaryzm, czerwony premier, zatoka czerwonych świń, czerwony kacyk, czerwony Słupsk, czerwony pozer, czerwony klub.*

Zsubstantywowany przymiotnik *czerwony* nabrał znaczenia 'komunista', 'lewicowiec' nie tylko w odniesieniu do realiów polskich, np.

Płynie dym – ZOMO złamało strajk. Czerwony na razie górą, ale oni wiedzą tyle, że nie puszczą (GW: 30.12.2006).

Potomkowie Robespierre'a zdają się wciąż nie rozumieć, dlaczego Francuska Partia Komunistyczna miałaby zostać zdelegalizowana, bo przecież czerwoni nad Sekwaną „mają czyste ręce” (Kps).

Różowy to złagodzona bielą czerwień, neutralizująca konotacje 'zagrożenia', 'śmierci', uwydatniająca zaś pozytywne cechy 'ciepła', 'radości', ' optymizmu' (Tokarski 1995: 157). Te pozytywne konotacje koloru różowego nie odnoszą się do sfery ideologii. Przymiotnik *różowy* nabrał w dyskursie politycznym znaczenia 'lewicowy, zbliżony do komunizmu' i używany jest jako obelga przez ugrupowania o zdecydowanie prawicowych poglądach, np.:

W swoim tekście pt. *Neopogaństwo a rewolucja narodowa we współczesnej Polsce* napisałeś, że największym zagrożeniem dla naszego kraju są „czerwoni” i „różowi”, czyli SLD i UW (Kps).

Przyjaciele po uroczystości pochłali się i krzyczeli na mieszkańców: „Lachy za Wisłę!”. Takie to pojednanie funduje nam różowy salon (GW: 31.03.2007).

W użyciach metaforycznych potwierdza się więc opinia R. Tokarskiego (1995: 157):

Znaczenie nazwy barwy *różowy* wskazuje na semantyczne przyporządkowanie jej *czerwieni*. *Różowy* nie jest tu zatem rozumiany jako mieszanka dwu równoważnych kolorów. Achromatyczny składnik *biały* pełni tu raczej funkcję rozjaśniania, osłabiania barwy dominującej.

Zieleń to kolor roślinności. Anna Wierzbicka (1999: 423) pisze:

W wielu językach świata najbliższe odpowiedniki angielskiego słowa *green* morfologicznie bądź etymologicznie wiążą się z wyrazami oznaczającymi trawę, ziola lub roślinność w ogóle. Na przykład w języku polskim wyraz *zielony* pochodzi od słowa ziolo. W języku Warlpiri [...] wyraz na oznaczenie koloru „zielonego” czy „zielononiebieskiego” jest reduplikacją słowa oznaczającego rośliny. Przyjmuje się również, że nawet angielskie słowo *green* etymologicznie wiąże się z *grow*.

Takie prototypowe odniesienie barwy zielonej wykorzystywane jest w symbolice ideologicznej. Jako swój znak rozpoznawczy zieleń wybierają ugrupowania skupiające rolników i ekologów. Polskie Stronnictwo Ludowe posługuje się w tym celu zieloną koniczynką. Tygodnik polskiego ruchu ludowego wydawany od 1931 r. kolejno przez Stronnictwo Ludowe, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Polskie Stronnictwo Ludowe – nosi tytuł „Zielony Sztandar”. „Zieloni” to potoczna nazwa działających w różnych krajach partii związanych z ruchem ekologicznym, np.:

Austriaccy Zieloni bronią Polaków (Kps).

Niemieccy Zieloni skarżą posła LPR (GW: 7.06.2006).

Magdalena Mosiewicz, współprzewodnicząca Zielonych 2004, również nie widzi się w koalicji wyborczej partii lewicowych. – Nie wiem, co moglibyśmy mieć wspólnego z Racją czy stowarzyszeniem Edwarda Gierka, nie jesteśmy czerwoni, tylko zieloni – mówi (Kps).

We współczesnym świecie barwa zielona ma też całkowicie inną konotację ideologiczną. Zielień jest kolorem symbolizującym islam. Tłumaczy się to tym, że ponoć kolor zielony był ulubioną barwą Mahometa. Oto przykłady ilustrujące takie wykorzystanie tej barwy:

Kobieta zostawiła po sobie pożegnalne nagranie. Ubrana w zieloną chustę islamskich bojowników oświadczyła, że od 13. roku życia marzyła o tym, by „zostać męczennicą” (Kps).

Po oddzieleniu się od Egiptu (1956) niezawisły Sudan znalazł się pod rządami elity arabskiej, która [...] pożeglowała w stronę rządów twardej ręki pod zielonym sztandarem islamu (Kps).

Wierzbicka (1999: 426) dla koloru niebieskiego podaje następującą formułę eksplikacyjną:

X jest niebieski
czasami ludzie mogą widzieć nad sobą słońce na niebie
kiedy ktoś widzi rzeczy takie jak X, może myśleć o niebie w takim czasie

W tekstach, które znalazły się w kręgu mojego zainteresowania, omawiana barwa określana była za pomocą dwu leksemów *niebieski* i *błękitny*. We współczesnej polszczyźnie przymiotnik *błękitny* wnosi zdecydowanie pozytywne konotacje ładu, porządku, rozsądku. *Niebieski* zaś ma raczej neutralne zabarwienie stylistyczne.

Kolor niebieski w odcieniu jasnym (błękitny) był barwą mundurów żołnierzy Armii Polskiej we Francji, utworzonej podczas I wojny światowej przez gen. Józefa Hallera. W związku z tym używano określeń *Błękitna Armia*, *błękitni żołnierze*. Kolor błękitny ma flaga Organizacji Narodów Zjednoczonych, a także hełmy żołnierzy należących do jednostek przez nią firmowanych:

Rybicki, który zaliczył służbę pod „błękitną flagą”, może mówić o sobie, że jest szczęściarzem. Dorobić się w misji pokojowej udaje się wybrancom (Kps).

Kolor niebieski/błękitny uchodzi za barwę maryjną. Hymn Sodalicji Mariańskiej rozpoczyna się od słów *Rozwińmy błękitne sztandary*. Wikipedia tłumaczy związek błękitu z kultem maryjnym tym, że barwnik niebieski uzyskiwany z kamienia *lapis lazuli* był najdroższym z barwników, a więc użycie go do malowania wizerunków Matki Boskiej było wyrazem hołdu oddawanego Maryi przez artystów (Wikipedia [2]).

Kolor niebieski uważany jest za najbardziej medialny. Jest on kolorem współczesnych europejskich partii prawicowych i konserwatywnych, np. funkcjonuje jako symbol całej szwedzkiej prawicy (Teodorowicz-Hellman 2006: 274). W Polsce kojarzony był przede wszystkim z Unią Wolności oraz zwolennikami Unii Europejskiej. Partie obecnie działające w polskim życiu politycznym – Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska – bardzo chętnie prezentują swoje symbole na tle błękitu.

O kolorze niebieskim było słychać na Ukrainie jako o barwie zwolenników Wiktora Janukowycza, co zapewne wiąże się z tym, że niebieski jest jedną z ukraińskich barw narodowych.

Z kolei barwą symbolizującą proeuropejskie dążenia Ukrainy uosabiane przez prezydenta Wiktora Juszczenkę jest kolor pomarańczowy. Do języka światowej polityki weszło sformułowanie *pomarańczowa rewolucja* używane w odniesieniu do wydarzeń, które zaszły w tym kraju od 21 listopada 2004 do 23 stycznia 2005 i doprowadziły do wyboru Juszczenki na prezydenta Ukrainy.

Jak zauważa Tokarski (1995: 157, 158):

pomarańczowy konceptualizowany jest jako mieszanka dwu chromatycznych barw prymarnych, *żółtej* i *czerwonej* [...]. W nazwie barwy *pomarańczowy* kumulują się zarówno następstwa prototypowego odniesienia do *słońca* (poprzez *żółty* jako jeden ze składników melanżu), jak też do *ognia* (*czerwony*). W konsekwencji konotuje ona wspólne im cechy ciepła i blasku.

Radosne, optymistyczne konotacje barwy pomarańczowej oraz jej ekspansywny charakter – znaczna jaskrawość i kontrastowość w stosunku do innych kolorów – leżały zapewne u podstawy wykorzystania pomarańczowego jako symbolu młodzieżowego buntu lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, a także barwy wrocławskiej Pomarańczowej Alternatywy z lat osiemdziesiątych.

Z jakiegoś – nieznanego mi – powodu pomarańczowy stał się kolorem zwolenników budowy autostrady przez Dolinę Rospudy i w ten sposób antonimem zielonej barwy ekologów:

Główną ulicą przeszło ponad tysiąc osób. Mieli pomarańczowe wstążki, a na czele pochodu jechały trzy lawety z samochodami rozbitymi w wypadkach na drogach. Ludzie domagali się jak najszybszej budowy obwodnicy miasta. [...] Sprzeciwiają się jej jednak ekolodzy – ich znak to zielone wstążki – bo droga ma przeciąć unikatowe torfowiska rzeki Rospudy (GW: 20.02.2007).

Barwą, która wykorzystywana jest w celach ideologicznych w nieco mniejszym stopniu, jest kolor fioletowy:

Po happeningu prawie dwutysięczny tłum, pod dyskretną ochroną policji, w takt radosnej muzyki ruszył w kierunku placu Zamkowego. Powiewały tęczowe i fioletowe flagi – symbol walki o równouprawnienie homoseksualistów oraz czerwone transparenty organizacji lewicowych (Kps).

Kolor brązowy w odcieniu brunatnym jednoznacznie kojarzony jest z faszyzmem i narodowym socjalizmem, zarówno w odniesieniu do historii, jak i współczesnych ruchów faszystowskich:

Historia. Austriackie rozliczenia z brunatną przeszłością (Kps).

Rejestr faszystowskich ekscesów – napadów, pobić, podpażeń cygańskich domów, kolportowania ulotek przedstawiających Hitlera, publikowania materiałów sławiących III Rzeszę – składający się na „brunatną księgę”, liczy około stu pozycji za ostatnie półtora roku (Kps).

* * *

Ten skrótywy przegląd wykorzystania symboliki barw do celów ideologicznych pokazuje, że jest to zjawisko powszechne (por. frazeologizm *barwa polityczna*). Zwraca uwagę wielość stosowanych motywacji (zazwyczaj mamy tu do czynienia z metonimią) i uderza fakt, że odwołania do stereotypowych odniesień barwy są rzadkie (czerwień – kolor krwi; zieleń – kolor roślinności).

Trzeba też podkreślić odmiennosc funkcjonowania barwy w polskim dyskursie politycznym w stosunku do innych krajów europejskich. Poszczególne partie polityczne (poza Zielonymi) same nie używają określeń kolorystycznych w marketingu politycznym. Określanie lewicy mianem „czerwonych” jest stosowane głównie przez przeciwników politycznych. Praktyka innych krajów europejskich (Niemcy, Szwecja, Ukraina) wskazuje, że barwa służy autoidentyfikacji partii politycznych i może stać się wyraźnym i powszechnie zrozumiałym w społeczeństwie wykładnikiem ideologii.

Stosowane skróty

G – „Gazeta Wyborcza”

Kps – *Korpus języka polskiego PWN*

M – „Metro”

Literatura

Kopaliński, W. (1991): *Słownik symboli*, Warszawa.

Szalkiewicz, W.K.: *Kolor polityki*, <http://www.marketingwpolityce.zgora.pl/artykuly/Szalkiewicz7.html>.

Teodorowicz-Hellman, E. (2006): *Nazwy barw we współczesnym szwedzkim dyskursie politycznym*, „Język Polski” 86, z. 4, s. 271–280.

Tokarski, R. (1995): *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.

Wierzbicka, A. (1999): *Znaczenie nazw kolorów i uniwersalia widzenia*, [w:] A. Wierzbicka: *Język – umysł – kultura*, Warszawa, s. 405–449.

Wikipedia [1]: *Barwa czarna*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Barwa_czarna.

Wikipedia [2]: *Barwa niebieska*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Barwa_niebieska.